

BALOGH JUDIT

FŐÚRI REPRESENTÁCIÓS KÍSÉRLETEK AZ APAFI KORI ERDÉLYBEN

Az Apafi Mihály fejedelemségét jelentő három évtized az Erdélyi Fejedelemség hatyúdala, lassú térvesztésének időszaka volt. Ez természetesen erősen kihatott az ország gazdasági helyzetére és az elit reprezentációs lehetőségeire is. Az 1660-ban, II. Rákóczi György halálával végképpen véget ért erdélyi aranykorral együtt radikálisan csökkent azoknak a fejedelmi építkezéseknek a száma, amelyek Bethlen Gábor és a két Rákóczi György uralmát meghatározták.¹ Ebben a korszakban az állam legfőbb mecénása a fejedelem lett, a reprezentáció legfőbb helyszíne pedig a fejedelmi udvar, ami a kultúra és a divat számára is irányadóvá vált, valamint a házassági piac, az információáramlás, a társadalmi tőke kiépítésének is a helyszíne volt. A fejedelmi udvarban látott minták, a fejedelmi építkezések példát adtak a gyakran változó összetételű erdélyi elit tagjainak a saját reprezentatív központjaik megépítésére. A nagyobb események a nemesi udvarházak számára is példaként szolgálhattak.

A FEJEDELMI UDVAR ÉS A REPRESENTÁCIÓ

Az 1657-et követő évek hadjáratai, főképpen pedig az 1658. évi, hatalmas pusztulást eredményezett éppen az addig központként működő gyulafehérvári fejedelmi palotában. Mivel a pusztulás a fejedelmi kincstárát is érintette, és Várad elvesztésével a bihari területek egy részéből származó bevételek is hiányoztak, a teljes újjáépítés lehetetlennek látszott. Apafi Mihályt nem tartották már a kortársak sem a leginnovatívabb uralkodónak, szívesebben ült otthon vagy vadászott, a társasági életet általában csak alkohollal tudta megélni. Így nem próbálkozott kiváló elődeinek a művét újra megépíttetni, inkább mindent „kiszervezett” a székvárosból, a korábban nagy hírű akadémiát Enyedre költöztette, ő maga pedig az udvarával a legtöbbször és a legszívesebben inkább Radnóton, Ebesfalván, Balázsfalván vagy sokszor Fogaras várában tartózkodott. A gyulafehérvári fejedelmi palota bizonyos részét ugyan a konszolidációt követően némileg helyreállították, például ilyen volt az ebédlőpalota,

---

¹ Kovács 2013: 77.

aminek a kazettás mennyezetére Apafi-címer került,² de régi fényét és korábbi reprezentatív funkcióját nem nyerte vissza. Ennek következtében a korábbi mintaadó szerepet sem tudta betölteni, ami addig alapvető fontosságú volt, hiszen éppen a kora újkorra váltak a fejedelmi és a királyi udvarok egész Európában az elit társasági életének a központjává, és tömegesen csábították a társasági élettel, a karrierépítés lehetőségével az arisztokratákat.³

Az uralkodói udvarok ízlés- és divatformáló helyekké váltak, és viszonylag állandó jelenlétet igényeltek az elit tagjaitól, ami az elit alapvető életmódbeli változásait igényelte. Az udvar szerepének sajátosságaira a magyar kora újkor tekintetében korábban már Várkonyi Gábor felhívta a figyelmet,⁴ korábban pedig Pálffy Géza foglalkozott a magyar arisztokrácia bécsi udvarhoz való viszonyával,⁵ a lassú és hosszadalmas udvari beilleszkedés nehézségeivel, körülményeivel. Noha a bécsi udvar a 17. század végére lassacskán a magyar nemesség egy része számára is az érvényesülés és a mintaadás helyszínévé vált, a 16. század második felében Erdélyben is létrejött egy udvari központ, a fejedelmi udvar, amely azonban az általában vett uralkodói udvarokhoz képest kevésbé volt kiépült és állandó, így az egyes fejedelmek személyisége, igényei erősen befolyásolták a működését,⁶ reprezentációs szintjét. Jellemző, hogy a fejedelmi udvar női oldala sokszor nem is épült ki, vagy csak meglehetősen kevésbé.⁷ A fejedelmi udvarnak a saját fogyatékosságai mellett is fontos szerepei voltak a kora újkori társadalmi és politikai elit életében. Ennek az okát Várkonyi Gábor abban látja, hogy a Habsburg-uralkodók 16–17. századi magyar királyi udvara csak részben felelt meg a korábbi magyar királyi udvar által betöltött szerepnek.⁸ A kora újkor folyamán is léteztek udvari címek, és a protokoll és a ceremóniális rend is létezett. A kultúrára és a művelődésre tett hatás szempontjából viszont egy polarizálódás kezdődött, ugyanis számos funkciót a főúri udvarok láttak el. A magyar nyelvű kultúra létrejöttében pedig az erdélyi fejedelmi udvar játszott rendkívül fontos szerepet. A fejedelmi udvar kulturális és oktatási hatásának fénykora Bethlen Gábor és a Rákóczi fejedelmek uralma idején volt, míg a reprezentációs szerepeket elsősorban és leginkább Bethlen Gábor idején láthatjuk.⁹

1661-re a három éven át tartó küzdelmek hatalmas pusztítást okoztak az országban, így Apafi korában a fejedelmi udvarnak és az elitnek az első feladata az újjáépítés volt. A pusztulás az erdélyi anyagi forrásokra is negatívan hatott, olyannyira, hogy az aranykor állapotát a három évtized alatt sem sikerült elérni, különösen nem a fejedelmi udvarnak.

---

² Kovács 2013: 77.

³ Várkonyi 2005: 415.

⁴ Várkonyi 2005: 416.

⁵ Pálffy 2003: 45–60.

⁶ A fejedelmi udvarok tisztviselői karáról, struktúrájáról lásd Jeney-Tóth 2012; Jeney-Tóth 2013: 27–33.

⁷ Balogh 2016: 33–48; Oborni 2011: 30–51.

⁸ Várkonyi 2005: 417.

⁹ Gindely–Acsády 1890; Szabó 2013: 281–294.

Ennek következtében a gyulafehérvári fejedelmi udvar korábbi reprezentációs szerepe jobbra megszűnt, vagy legalábbis erősen mérséklődött. Jelentős, reprezentatív események a korábbiaknál ritkábban voltak Gyulafehérváron, a legjelentősebb mindenképpen az ifjabb, II. Apafi Mihály fejedelemmé választása volt.¹⁰ Emellett, a legfontosabb események a fejedelem vadászatai voltak. Az erdélyi elit ezeken a vadászatokon gyakorolhatta az „udvarlást”, az udvari életet. Ilyenkor találkozhattak egymással, és „járhattak ki” maguknak előnyöket az uralkodónál. Ebben a helyzetben, a fejedelmi udvar folyamatos változása és mozgása miatt, az udvari élet is nehézkesebbé vált. Emellett míg 1660 előtt az *Academicum Collegium* is Gyulafehérváron volt, a fiatal nemesek is integrálódhattak az elitbe, illetve elsajátíthatták az érvényesülés, a reprezentáció elemeit, mivel azonban a gyulafehérvári kollégium Enyedre került, az udvarnak ez a funkciója is sérült. Ezért a főúri reprezentációs események, a reprezentáció helyszínévé inkább az elit udvarházai, kastélyai váltak.

AZ ERDÉLYI POLITIKAI ELIT APAFI KORÁBAN

II. Rákóczi György uralmának végén, a háborúk következtében a korábbi erdélyi elit több tagja meghalt vagy eltűnt. Rákóczi legnagyobb hatalmú tanácsosa, Kemény János, noha egy rövid ideig fejedelemnek is tudhatta magát, meghalt a nagyszőlősi csatában, Mikes Mihály, a kancellár, diplomata és hadvezér pedig Báthory Zsófia kíséretében maradva távozott az országból. Petky István, Csíkszék nagyhatalmú és Rákóczi korában felemelkedő kapitánya Apafi Mihály uralma elején halt meg, csakúgy, mint Haller Gábor, akit már 1662-ben meggyilkoltak. A porta által fejedelemmé kinevezett Barcsai Ákost is megölték, de Rhédey Ferenc is viszonylag hamar, 1667-ben halt meg. A kiesők helyére új, ambiciózus fiatal nemesek álltak, akik a reprezentáció különböző szintjein igyekeztek a külsőségekben is megalkotni saját hatalmuk képét. Ilyen volt Bánffy Dénes, akinek a pályája annak ellenére is meglódult Apafi uralma idején, hogy ő maga lelkes támogatója volt a fejedelemség bécsi orientációjának. Bornemissza Katának, Apafi Mihály sógornőjének a feleségül vételével egy szoros rokon kapcsolat is létrejött Bánffy és a fejedelem között, és ez a kapcsolat lehetővé tette számára az elit első vonalába emelkedést az 1660-as évek második felére.

Az erdélyi politikai elit legszűkebb köréként a fejedelmi tanács tagjait határozhatjuk meg. A tanács egyik legöregebb tagja minden bizonnyal zabolai Basa Tamás volt, aki 1653 és 1669 között bizonyosan a tanácsosok között szerepelt az országgyűléseken.¹¹ Sikertelenül átmennie a tanácsosságot Bánffy Zsigmondnak is, aki 1653-tól volt táblai ülnök,

¹⁰ Nagy 1896: 38–43.

¹¹ Trócsányi 1980: 23.

1662-től Fehér megye főispánja, 1664 novemberétől haláláig a fejedelmi tábla elnöke.¹² Ugyanilyen „túlélő” volt Bethlen János kancellár is, aki 1658-tól 1678-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan a fejedelmi tanács tagja maradt.¹³ Bethlen János még I. Rákóczi György uralma végén, 1648-ban lett táblai ülnök, ám a karrierjének legfontosabb szakasza 1658-ban kezdődött, amikor Barcsai Ákost támogatva lett tanácsúr, egy év múlva pedig kancellár.¹⁴ 1651 és 1656 között Torda vármegye, majd Küküllő főispánja, 1662-től pedig Fehér vármegye főispánja volt. 1660-tól Udvarhelyszék főkapitányságát is megszerezte.¹⁵ A régi garnitúra tagja volt még Ébeni István is, aki szintén 1659-ben került be a fejedelmi tanácsba.¹⁶ Torda és Kolozs megye főispánja, valamint Kolozsvár főkapitánya volt 1666-os haláláig. Ugyanehhez a generációhoz tartozott Keresztessi Ferenc is, aki szintén 1659-től lett a tanács tagja, és 1669-es haláláig az is maradt.¹⁷ Az idősödő főúr Torda megye főispánja is volt haláláig.¹⁸ Királyhalmi Petki István csíki főkapitány is a régi tanácsosok közé tartozott, aki II. Rákóczi György fontos hadvezére, főudvarmestere, főkövete is volt.¹⁹ Mivel azonban Kemény János egyik legközelebbi bizalmasának tartották, csak 1664-re sikerült amnesztiát kapnia Apafi fejedelemtől. Ekkor ugyan tanácsosi és széki főkapitányi tisztségét is visszakapta, ám az ekkorra már öregedő főúr 1667-ben meghalt.

A tanácsstagok másik csoportját azok képezték, akik 1661–1664 folyamán kerültek a tanácsba. Ilyen volt Béli Pál háromszéki főkirálybíró, országos generális is,²⁰ valamint losonci Bánffy Dénes, 1659-től Doboka vármegye főispánja, Kemény János bizalmasa, keresdi Bethlen Farkas, a szebeni királybíró Andreas Fleischer, Haller Gábor, akit 1663-ban gyilkoltak meg,²¹ Haller János, a korszak Bethlen Miklós mellett legműveltebb főura,²² Kapy György és Ugron András. Ezek között többen voltak azok, mint például Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, Haller János vagy Petki István, akik az uralma kezdetén még nem támogatták Apafi Mihályt, de később kiegyeztek vele.

A tanácsstagok harmadik csoportjához azok tartoztak, aki az 1660-as évek végén vagy az 1670-es évek elején kerültek be a fejedelmi tanácsba. Ők egyértelműen az új bizalmi kör tagjai voltak már. Ilyenek voltak Haller Pál, Nagy Tamás és Rhédey Ferenc, valamint Teleki Mihály. A fejedelmi tanács újabb nagy átalakulására akkor került sor, amikor

¹² Trócsányi 1980: 24.

¹³ Trócsányi 1980: 25.

¹⁴ EOE XII: 281.

¹⁵ EOE XIII: 182.

¹⁶ Trócsányi 1980: 26–27; EOE XII: 381.

¹⁷ Trócsányi 1980: 30.

¹⁸ Trócsányi 1980: 30.

¹⁹ Mordovin 2009: 373–424.

²⁰ Deák 1887.

²¹ Szabó 2008.

²² Lázár 1889: 124–125.

a Béli-összeesküvés miatt többen kiestek. Ekkor, 1677 és 1680 között kerültek be olyanok, akik már Teleki Mihály kliensi köréhez tartoztak, vagy akik Béldivel szemben foglaltak állást. Ekkor azok kerültek előtérbe, akik korábban kis birtokállománnyal, még kevesebb elitben eltöltött idővel és nagyon kevés reprezentációs erővel bírtak. Látható, hogy a főúri reprezentációt is másképpen közelítették meg. Jelen tanulmányban az Apafi kori elit csupán néhány tagjának a reprezentációs kísérleteit vesszük számba: Apafi Mihály töredékes fejedelmi reprezentációját, valamint Haller János, Bethlen János és Miklós, Bethlen Farkas, Gergely és Elek, Bánffy Dénes és Béldi Pál ilyen irányú törekvéseit.

MŰVELTSÉG ÉS REPREZENTÁCIÓ

Hallerkői Haller János a fejedelmi tanács egyik legműveltebb tagja volt Bethlen János mellett. 1664-től 1690-ig volt tanácsúr.²³ Torda vármegye főispánja.²⁴ Általában a kerelőszentpáli kastélyában vagy a gerebenesi udvarházában tartózkodott.²⁵ Kerelőszentpáli kastélyát már apja, Haller István kezdte építtetni 1610-ben, miután Báthory Gábortól adományként megkapta azt. Haller János folytatta az építkezést, és 1674-re fejezte be. Bár Deák Farkas Béldi Pál karrierje idején²⁶ már öregnek nevezte, valójában még 1666-ban is csupán 40 éves volt, és még az 1680-as években is betöltött országos tisztségeket.²⁷ Deák Farkas szerint „néha nyulászattal, legtöbbször pedig olvasással töltötte idejét. Kifejezetten tudós embernek tartották, sok nyelvet értett u. m. a latint, francziát, olaszt s természetes, hogy kortársai közül kivált észére, tudományára nézve; Bánfy Dénest nem szerette s nem Bethlen Jánost²⁸ és Miklóst, kikkel különben egy párton volt. Tettek idején kissé félénk s bátortalan”.²⁹ Ez a leírás nagyjából egy nem túlzottan marciális, elgondolkodó, filozófálni szerető, kora újkori széplelket mutat be, aki kevéssé volt a tettek embere, szívesebben elmélkedett. Nagyon jellemző rá, hogy minden politikai oldal tisztelte. 1658-ban Barcsai Ákos követe volt,³⁰ de 1661-ben már kifejezetten Kemény János utasítására nevezték ki Torda megye főispánjává.³¹ Nagyon tisztelte katolikusként is a református Bethlen János és Miklós műveltségét, ez sodorhatta közel a Bethlen–Béli körhöz is. Noha 1678-ban emiatt Fogarasba záratta Apafi, ahol 1683-ig raboskodott, a Béldi Pálhoz fűződő kapcsolata mindvégig ellentmondásos

²³ EOE. XIII. 346.

²⁴ Trócsányi 1980: 28.

²⁵ Deák 1887: 126.

²⁶ 1662–1676.

²⁷ Haller 1695.

²⁸ Bethlen Jánost egészen biztosan tisztelte, a levelei többségében az egyértelmű tisztelet érződik, ha róla írt.

²⁹ Deák 1887: 128.

³⁰ Lázár 1889: 124–125.

³¹ Lázár 1889: 124.

volt, hiszen ahogyan Deák Farkas is megemlíttette, kifejezetten ellenszenvvel viseltetett a rendkívül aktív, harcias, indulatos székely generálissal szemben. Feltehető, hogy mindvégig inkább Bethlen Jánoshoz, mint Béldihez kapcsolódott. A kiszabadulását követően követként³² és kincstartóként is tevékenykedett.³³ A legkedvesebb tevékenysége neki is, mint kortársának és barátjának, Bethlen Jánosnak, a történetírás volt. Ezt a tevékenységet is tekinthetjük a korszak erdélyi elitje részéről egyfajta önreprezentációnak, hiszen egyre többen gyakorolták. Haller a *Hármas história* című művét a fogarasi fogságában írta.³⁴ A *Hármas história* Haller fordításait tartalmazza Nagy Sándortól a trójai háborúig.³⁵

Az Apafi kori elitnek több tagja is szívesen írt történeti munkákat. Ilyen volt Bethlen János, aki ugyan magát domidoctusnak, azaz külföldi képzésben nem részesültnek nevezte, mégis kora egyik legműveltebbje volt az erdélyi elitben. Apját kétévesen elveszítette, és anyja új házasságával 1620-tól gyámapát kapott Macskási Ferenc udvari kapitány, Fehér vármegyei főispán személyében. Macskási az erdélyi református elithez tartozott, nem csoda hát, hogy az unitárius fiút rávette a vallásváltásra.³⁶ Jankovics József szerint ugyan a vallásváltoztatás lelki megrázkódtatást jelentett a fiatal Bethlennek,³⁷ de azt tudjuk, hogy felnőttként nagyon is öntudatos és buzgó református lett belőle, aki az önreprezentációja fontos elemének tartotta az egyháztámogatást és a református oktatás melletti elkötelezett kiállást is. A mostohaapja, akit úgy jellemezett, hogy „deáktalan, de jeles tökéletes magyar, által ember s vitéz ember, nagy főember is vala”,³⁸ peregrinálni ugyan nem küldte el, de az ekkorra egyre színvonalosabbá váló gyulafehérvári kollégiumba beíratta. Általánosan elfogadott volt, hogy Keresztúri Bíró Pál tanította, de az bizonyos, hogy Keresztúri nem tartózkodott mindvégig Bethlen János diákévei alatt Gyulafehérváron. Dienes Dénes kutatásaiból tudjuk,³⁹ hogy Keresztúri 1629 késő nyarán érkezett haza külföldről, amikor Bethlen János már 16 éves volt. Ennek ellenére a gyulafehérvári kollégiumnak a már ekkor is magas színvonalú oktatása minden bizonnyal sokat jelentett a fiatal Bethlen János művelődése szempontjából. A gyulafehérvári udvari közeg pedig kialakította benne azt a református elit öntudatot, aminek a kialakítása Bethlen Gábor fejedelem egyik legfontosabb célja volt. 1637-ben nősült meg, egy vagyonos kolozsvári kereskedő lányát, Váradai Borbálát vette feleségül.⁴⁰ A politikai pályája I. Rákóczi György uralma idején, 1641-ben indult el. Ekkortól jelen volt az országgyűléseken, és apróbb feladatokat is kapott. 1644-től

³² Haller 1878: 679–690.

³³ Haller 1695.

³⁴ Lázár 1889: 125.

³⁵ Pintér. Letöltés dátuma: 2023. 01. 25.

³⁶ Lázár 1889: 87.

³⁷ Jankovics 1999: 104.

³⁸ Jankovics 1999: 104.

³⁹ Dienes 2001: 65.

⁴⁰ Jankovics 1999: 105.

a fejedelem személyes szolgálatában állt,⁴¹ a karrierje mégis lelassult, csak 1648-ra lett táblai ülnök, 1653-ban pedig Torda vármegye főispánja. Ekkor Mikes Mihály követtársa volt a Lengyel Királyságban.⁴² 1656-ban Küküllő főispánja és a fejedelmi tanács tagja lett. A lengyel hadjáratban egy 3000 fős seregrész parancsnoka volt, akikkel együtt haza tudott jutni Erdélybe anélkül, hogy tatár fogságba kerültek volna.⁴³ 1657-től mérsékelten ugyan, de Barcsai Ákos oldalára állt, mert még elég erősnek látta a Portát ahhoz, hogy Erdély szembeforduljon vele. Az elitben a pályája valójában ekkor indult el, és a főúri attitűd is ekkor bontakozhatott ki nála. Kemény Jánost is támogatta, de már 1662-ben Apafi mellé állt. Ekkor Bethlen János a „haza bölcse” szerepet vette fel, politikai elvei mellé elitcsoportot igyekezett szervezni, és fontos pozíciókat szerzett meg. Kancellár⁴⁴ és Udvarhelyszék főkapitánya lett,⁴⁵ és a bizonytalan belpolitikai helyzetben elkezdett a székelyföldi elithez közeledni, hogy katonai erő is álljon mellette. A pályája csúcán 1664–1665 és 1676–1677 között volt. Bethlen ekkor elsődleges céljának egy nemesi érdekcsoport megszervezését tartotta, valamint a fiai karrierjének a beindítását. 1667-ben átadta a fiának, Bethlen Miklósnak az udvarhelyszéki főkapitányságot, és be is házasította a székelyföldi elitbe. A Bethlen-reprezentáció fontos eleme volt a fiúk külföldi taníttatása, a református oktatási intézmények támogatása, valamint a történetírói tevékenység is. Béldi Pállal együtt 1674 őszén az enyedi református kollégium egyik fő kurátora volt Bánffy Zsigmond és Bethlen Farkas mellett.⁴⁶ Bethlen János kancellárként sem lett „udvari ember”, aminek minden bizonnyal a korábban már részletezett sajátosan alakuló fejedelmi udvar volt az elsődleges oka. A korábbi elit több tagja sem volt gyakran az udvarban, de az újonnan kialakuló elitből is csak kevesen voltak jelen folyamatosan vagy rendszeresen Apafi környezetében. Nem volt jelen sem Bethlen János, sem Béldi Pál, de Bánffy Dénes sem, ahogyan Teleki Mihály sem.

A Bethlen család másik ágából származó Bethlen Farkas szintén történetíró is volt, Bethlen Ferenc második házasságából született 1639-ben.⁴⁷ A kolozsvári unitárius kollégiumban folytatott tanulmányait követően Gyulafehérváron tanult Keresztúri Pál irányítása mellett, csakúgy, mint Bethlen János. Kifejezetten szép férfiként írták le és rendkívül alkalmazkodónak is.⁴⁸ Tizenévesen ugyan részt vett II. Rákóczi György lengyel hadjáratában, de nem került tatár fogságba, hanem a fejedelemmel együtt hazatért. Már 20 évesen, 1659-ben főasztalnok lett, 1661-től pedig Fehér vármegye főispánja. 1662-ben

⁴¹ Lázár 1889: 87.

⁴² Lázár 1889: 87.

⁴³ Lázár 1889: 88.

⁴⁴ Jankovics 1999: 107.

⁴⁵ Trócsányi 1980.

⁴⁶ Deák 1887: 664.

⁴⁷ Lukinich 1927: 154.

⁴⁸ Lukinich 1927: 156. Azt ugyanakkor Lukinich is megjegyzi, hogy Bethlen vára miatt Béldi Pált egyenesen gyűlölte, és végig vezére volt a vele szemben szerveződő csoportnak.

Kemény János híve lett, amiért 1663-ben perbe fogták, ám 1664-re ő is amnesztiát kapott.⁴⁹ 1667-től tagja lett a fejedelmi tanácsnak,⁵⁰ ráadásul Bethlen János halála után, 1678-ban a kancellári tisztséget is megszerezte.⁵¹ A karrierje Apafi Mihály uralma idejére esett, és minden bizonnyal még magasabbra is ívelhetett volna, ha korai halála 1679-ben ezt meg nem akadályozza. A történetírás és a politikai szereplés a két legfontosabb reprezentációs tevékenység, ami a nevéhez fűződik. Erdély 1525–1609 közötti történetéről írt *Historia de rebus Transylvanicis* címen tizenhat könyvben.⁵² Ebben a munkájában több más erdélyi történeti munka mellett Szamosközy Istvánnak olyan kéziratban lévő művét is felhasználta, amely azóta elveszett. A munkát 1664-ben kezdhette el, miután Bethlen János történeti műve megjelent, és abban az apjukról, Bethlen Ferencről negatív vagy a családnak nem tetsző megjegyzések voltak.⁵³ A halála után a fiatalabbik öccse, Elek nyomtatta ki a művét, aki kifejezetten ezért felállított egy nyomdát Keresden, a családi birtokon. Elek ugyan maga nem lett történetíró, de azzal a tevékenységgel, ahogyan a bátyja írásait ápolta, és a kiadásról gondoskodni igyekezett, maga is megerősítette, hogy a Farkas által elvégzett munkát a család fontos önreprezentációs teljesítményként értékelte. Emellett pedig ő volt az első, aki megkísérelte összeállítani a Bethlen család történetét. A munkája elsősorban a 14–16. századra vonatkozóan tartalmaz fontos adatokat.⁵⁴ A történetírás, a történeti munkák készítése és maga a történeti műveltség tehát ebben a korszakban valamiféle főúri passzióként jelent meg, ellentétben a korábbi időkkel, amikor Erdélyben az alacsonyabb rangúak, zömmel literátusok foglalkoztak a történelemmel.

AZ ÉPÍTKEZÉS, MINT A REPRESENTÁCIÓ ESZKÖZE

Az építkezések látványos csökkenése behatárolta a kialakuló új elit reprezentációs lehetőségeit. Ennek ellenére természetesen, ha a korábbihoz képest látványosan visszafogottabban is, de megjelentek az ekkori elit tagjainak a reprezentációs igényei is. Ennek ellenére rendkívül sokatmondó, hogy Apafi, a fejedelem egy udvarház átépítéséig jutott el, míg igazán jelentős építkezésbe a Bethlen család két ágának, a bethleni és keresdi Bethlen családnak a tagjai, valamint Bánffy Dénes vágott bele csupán.

Az ekkori építkezések közül a legjelentősebbek egyike losonczy Bánffy Dénes vállalkozása volt, akinek a pályája Bethlen Farkashoz hasonlóan Apafi korára esett, és bár

⁴⁹ EOE.

⁵⁰ Lukinich 1927: 339.

⁵¹ Trócsányi 1980: 24–25.

⁵² Jankovics 2000: 175.

⁵³ Lukinich 1927: 353.

⁵⁴ Lukinich 1927: 361.

a családjából a mostohatestvére,⁵⁵ Bánffy Zsigmond már 1658-tól fejedelmi tanácsos volt,⁵⁶ Dénes nem az ő útját követte. Míg ugyanis Zsigmond Barcsai Ákos és Béli Pál mellett állt,⁵⁷ addig Dénes a Habsburg-orientáció híve volt. Bánffy Dénes már fiatalon elveszítette az apját, Bánffy Mihályt.⁵⁸ Anyja, Kapy Judit az első házasságból származó két fiúval, Zsigmonddal és Györggyel szemben erősen védte Dénes és testvére, Zsuzsanna birtokait. Valószínűleg Bánffy Dénes már gyermekként megtanulta, hogy a birtokai védelme, az elitben való megmaradás állandó küzdelemmel jár. A bátyjához hasonlóan a pataki református kollégiumban tanult Bánffy politikai pályája az 1650-es évek végén kezdődött. 1659-ben lett a fejedelmi tábla ülnöke,⁵⁹ és talán ebben az évben lett Doboka vármegye főispánja is.⁶⁰ Valószínűleg ugyanebben az évben nősült meg, Bornemissza Katát, Bethlen Mihály özvegyét véve feleségül.⁶¹ A korábban a Kemény Jánost és Bécs irányában történő nyitást támogató Bánffy már ekkor rokonságba került Apafi Mihály feleségével, Bornemissza Annával és Teleki Mihállal is, akivel ekkor egy politikai táborban is volt. A rokonság minden bizonnyal a segítségére volt abban, hogy 1664-re nemcsak amnesztiát kapott, de egyre nagyobb politikai súlyra is szert tett. Már a kortársak is gőgösnek és hatalmaskodónak tartották,⁶² ő maga pedig nagyon hamar igyekezett magát az elit élére pozicionálni. Mivel azonban a vele anyagi konfliktusban álló féltestvére, Zsigmond már a fejedelmi tanács befolyásos tagja volt, Bánffy Dénesnek még fontosabb volt a saját főúri mivoltának a reprezentációja. Ennek fontos része volt az iskolák támogatása és az építkezés is.

Bánffy 1666-ra Kolozsvár főkapitánya és Kolozs vármegye főispánja is lett, ezzel pedig Erdély egyik legfontosabb katonai vezetőjévé vált, megfelelő hatalommal és katonasággal a háta mögött.⁶³ Kolozsvárral együtt Szamosújvár, Somlyó és Sebes végvárainak a kapitánya is lett, ami által különlegesen nagy hatalmat kapott. Nem véletlen, hogy ekkor látott neki bonchidai kastélya átépítésének, és az sem, hogy ehhez a mintát a Rákócziak gyalui építkezései adták. Fejedelmi példát kívánt tehát követni, minthogy maga is nagyon magasra tört. 1668 és 1674 között tehát jelentős építkezésbe kezdett, és egy korábban L alakú udvarházat négy kerek saroktoronnyal láttak el, valamint kaputornyot is építettek hozzá. Az átalakulás látványos és rendkívül nagyratörő volt, hiszen a minta, Gyalu, korábban a fejedelmi reprezentációt szolgálta. Nem véletlen, hogy a forrásokban az épületet ezen túl castrumnak vagy castellumnak nevezték. A teljes átépítés mindazonáltal 1674-re,

---

⁵⁵ Zsinka 1914: 6.

⁵⁶ Trócsányi 1980: 24.

⁵⁷ RNL-KmIg. Fond Fam Béldi. 324. Nr. 125/3.

⁵⁸ Zsinka 1914: 6.

⁵⁹ Trócsányi 1980: 23.

⁶⁰ Lázár 1889: 152.

⁶¹ Zsinka 1914: 9.

⁶² EOE. 13. 22.

⁶³ Lázár 1889: 152.

Bánffy Dénes kivégzésének idejére még el sem készült.⁶⁴ Kovács András rámutatott, hogy „Bonchida reneszánsz kastélya még a századforduló táján sem érhette utol előképét, mert György gubernátor leányainak emlékezetes menyegzőit nem Bonchidán, hanem az akkor nyilván sokkal nagyobb befogadóképességű és mutatósabb, így a tulajdonost is jobban reprezentáló Gyaluban rendezték meg”.⁶⁵ Az építkezés tehát Bánffy haláláig pusztán egy erőteljesen túlméretezett kísérlet maradt egy már-már fejedelmi, de mindenképpen főúri reprezentáció megteremtésére.

A reprezentatív építkezések terén a másik legjelentősebb család Apafi Mihály korában a Bethlen volt, mégpedig mind a Bethlen János és fia, Miklós által képviselt ág, mind pedig az unokatestvérek, Bethlen Farkas, Gergely és Elek ága. Mivel a családnak ez a két ága láthatóan intenzív versengésben volt a tekintetben, hogy melyik család kerüljön magasabbra, ezt az építkezéssel is ki kívánták fejezni. Az utóbbiak a keresdi várkastélyukat építették gyakorlatilag folyamatosan Apafi korában. A 16. században már többször átépített vár építésének újabb szakasza az előbb említett okok miatt nagyjából ugyanakkor indult el, amikor Bánffy Dénes is megtervezte bonchidai kastélyát.

Az építkezés 1667 körül kezdődhetett tehát, amikor a keresdi Bethlen fivérek a korábbi elpártolásuk utáni amnesztiát kapván helyre kívánták állítani a család korábbi tekintélyét. Ez volt az az év, amikorra konszolidálódott Apafi Mihály uralma, és az újjá alakuló elit megkezdhette kialakítani a saját reprezentációs eszköztárát. A három keresdi Bethlen fivér, Farkas, Gergely és Elek először közösen építkezett, a század végén pedig Elek lett a keresdi rezidencia építtetője.⁶⁶ Bethlen Elek a keresdi Bethlen fivérek legfiatalabbika volt. Az 1660-as évek elején még elsősorban a két bátyja, a szelíd és csendes Farkas⁶⁷ és a jóval marciálisabb Gergely vett részt a politikában és a harcokban, míg Elek a mulatozásban jeleskedett.⁶⁸ 1662-ben viszont már testvérei mellett tárgyalásokon is feltűnt Kemény Simon köreiből.⁶⁹ Az erdélyi politikai életben ennek ellenére kevésbé vett részt, továbbra is a lakodalmakban képviselte legszívesebben a családot.⁷⁰ Az országgyűléseken 1668-tól jelent meg. Nagyjából ekkor osztozhattak meg a fivérek az örökölt vagyionon, és Elek Keresdet kapta meg. 1668-tól már egyértelműen ő volt az építkezések irányítója.⁷¹ Az élettörténetéből az látszik, hogy ez a tevékenység, amelyet nagy odaadással és lelkesedéssel végzett, szinte minden idejét lefoglalta, ami miatt alig volt jelen a közéletben.

⁶⁴ Kovács 2003: 137–138.

⁶⁵ Kovács 2003: 139.

⁶⁶ Kovács 2003: 141.

⁶⁷ Lukinich 1927: 340.

⁶⁸ Lukinich 1927: 162; TML. 1. 580.

⁶⁹ EOE 13: 148–149.

⁷⁰ Lukinich 1927: 360; Nemes 1902: 393.

⁷¹ Lukinich 1927: 360.

Bethlen Elek keresdi építkezéseivel nagyjából egy időben, 1667–1668-ban kezdődött el Bethlenszentmiklós építése is, ami a keresdi Bethlenek unokatestvéri ágának a birtokában volt. Ekkor indult el számos rendkívül látványos és reprezentatív gesztussal a kancellár, Bethlen János fiának, Miklósnak a karrierje.⁷² Ekkor nősült meg, osdolai Kún Ilonát, Basa Tamás unokáját vette feleségül,⁷³ és ekkor vette át apjától az udvarhelyi főkapitányságot, ezáltal egy fontos katonai tisztséget megszerezve.⁷⁴ Az építkezés megkezdése mindezek mellett remekül szimbolizálta az ifjú megjelenését az erdélyi elitben. Az építkezés végül a századfordulóig folyt hosszabb-rövidebb szakaszokban, és a beteges apa helyett az ifjú Bethlen Miklós vezényelte le. Az önéletírásában bőszégesen és alaposan leírta az építés folyamatát. Ez a bejegyzés jól szemlélteti Bethlen terveit, hozzáállását az építkezéshez:

„Az építésre nagy hajlandóságom, melyet öregbített az, hogy az architecturát, mind civilist, mind militarist tanultam volt az academiákban; és hogy a sok szép házakat láttam a keresztény országokban, és hogy énnékem, mint nagyobb fiúnak, mindenütt a puszták jutottak, és így, ha nem gyönyörködtem volna is benne, és semmi architecturába nem kaptam volna is, kénytelen lettem volna az építéssel. De ez énnékem káros volt, sokféleképpen bujálkodtam benne, kevélykedtem véle, erőm felett igyekeztem s megszegényíttem magamat véle; nagy bajom, sok gond és bosszúságom volt, jó ahhoz tudó mesterembereket nem kaphattam Erdélyben, mert az igen szűk volt. Magam sem tudtam éppen úgy hozzá, amint kellett volna, kivált in praxi; ha mit magam tudtam volna is, nem volt kivel végbevitnem, kivált elein, más országból mesterembert hozatni az atyám nem akart, pedig közköltséggel tartoztak volna a szentmiklósi házat megcsináltatni, de erdélyi módra mindent csak jobbágy, tudatlan parasztemberrel, pénz nélkül akart szegény végbevitetni, és úgy estek nagy hibák a szentmiklósi házban, kiváltképpen, hogy a fundamentum felvetésében ott nem lehettem, hanem csak az első követ tétettem bé s el kellett mennem a feleségem hazahozására. Egy másképpen jó, serény praefectusa, de abban teljességgel tudatlan ember olyan emberekkel is rakatta, akiknek soha addig csákány s kalán sem volt a kezekben, melyen csak elijedék, mikor a menyecskével hazaérkeztem három hét mulva. El nem hányathattam, mert a víz felől való két bástya és a dél és napnyugot felől való közfalak s még a napkelet felől valónak is egy része ki volt rakva a földből, s úgy kellett hagynom; de csak jó mesterember legyen, könnyű megorvosolni, mert az csak attól esett, hogy ott sok búzaverem volt, és a kőnek, mésznek kímélléséért a praefectus a fundamentumot nem engedte aláásni, hanem azokat

⁷² Lukinich 1927: 297; Lázár 1889: 98–99.

⁷³ Ennek a frigynek az elsődleges magyarázata minden bizonnyal Bethlen János terve, a székelyföldi református elittel való szövetség megpecsételése volt. Márpedig ennek a református elitnek a vezetője az ekkor már idős Basa Tamás volt, aki korábban Háromszék főkapitánya volt.

⁷⁴ Trócsányi 1980: 25.

a búzavermeket pogonok alá vétette (Erdbogennek hívják németül), egy jámbor, jó, vén német Tobias nevű kőműves tanácsából, aki még Bethlen Gábor üdején jött volt el fogott muskatélyos számban Erdélybe, és már medgyesi civis, jó magabíró ember volt. Erre bízott volt az igazgatást, ez jó tanácsot adott volt, de a pogonhoz téglájok nem volt, hanem lapos, igen jó erős kövekkel pogonozták, melyet még jó derék kőműves is igen nehezen síferezhet úgy ki, amint kellene, azok pedig semmirekellők voltak. Már azok a pogonok fogtak megpattanni vagy süllyedni, csak azok alá kell jó erős lábakat lopni egymásután, de nemcsak afféle külső támasztó-forma kőlábat, mert az haszontalan dolog, olyant csináltattam én az ebédlő háznak a folyosóra nyíló ablakánál, de látom, kevés haszna, hanem mind a pincéből, mind a gabonás házból alája kell ásni egy jó tágas lyukat igen jó mélyen, és úgy kell a lábakat egyenesen a pogonok alá csinálni, minél erősebben lehet, úgy, hogy az olyan lábnak az alja még szélesebb legyen a kőfalnál, és mindkétfelől úgy scárpázódjék alája annyira, amint a kőfal mostani vastagsága odabé a földben, hogy a láb teteje a fal két külső szélével szint tartson. Jó erős kő és erősen megégett téglá és jó kőműves kell hozzá, azt a dolog is megtanítja, mihelyt egy lyukat megásnak és megcsinálnak; mert egyszersmind sok lyukat ásni nem jó. Így vitettem én új lábakat és kőfalat a folyosó külső fala alá, mégsem lett a boltozásnak hibája. Ha ez a háborúság ne legyen Molnár Istvánnal, én ezt megcsinálom vala jól. Ezt tanúságért megírni szükségesnek ítélem a maradékimnak, és adom tanácsul: ha mire csakugyan nagy szükségek nem leszen, csak multságért, kevélységből ne építsenek; mert noha én az én építésimet úgy igazgattam, hogy a jószágom el ne romoljék, de mégis majorkodásomnak és erszényemnek nagy kárával volt. Úgy látom, nem Erdélybe való a szép épület: vagy kárba megyen szemeláttára az embernek, vagy veszekedés a gyermekeinek, vagy mind a kettő. Vanitas vanitatum.”⁷⁵

Bethlen maga állítja itt, hogy az építkezéssel ő is, akárcsak Bánffy Dénes, valami grandiózusat akart alkotni. Míg Bánffy számára azonban Gyalu volt a tervezett, de a század végéig el nem ért minta, addig Bethlen európai léptékben, mintákban gondolkodott, ám rá kellett jönnie, hogy kellő építőmesteri szakértelem vagy akár alapanyag híján nem tudja megvalósítani nagyratörő terveit. Az építkezés első szakasza 1673-ig tartott, majd pedig a késő reneszánsz kastély emelete 1683-ra készült el, de a kastélyt a 18. század folyamán még tovább építették.⁷⁶

A három legjelentősebbnek tekinthető főúrirezidencia-építés mellett Erdélyben elsősorban udvarházakat építettek, még a fejedelem, Apafi Mihály is ilyen udvarházat építtetett az almakeréki birtokán. A korábban már az Apafi család birtokában lévő épületet korábban

⁷⁵ Bethlen 1980: 502–503.

⁷⁶ Kovács 2003: 141–143; B. Nagy 1957: 486–496.

a fejedelem apja, Apafi György és főképpen az özvegye, Petki Borbála idején építhették ki, 1651 körül. Apafi és felesége, Bornemissza Anna csupán megtoldották azt a főhomlokzaton két, míg a hátsó homlokzaton egyetlen helyiséggel. Ez az építkezés még 1679 előtt befejeződhetett Kovács András szerint.⁷⁷ Az építkezés tehát nem volt még csak főúrinak sem nevezhető, főleg, ha összehasonlítjuk a Bánffyak vagy a Bethlenek építkezéseivel. A falak gazdag díszítése azonban már utalt a pár reprezentációs igényeire is.⁷⁸

CSALÁDI ESEMÉNYEK ÉS REPREZENTÁCIÓ

Noha Cserei Mihály említést tett bálról, mulatságról,⁷⁹ valójában alig vannak ismereteink, részletes egykorú leírásaink ilyen típusú udvari eseményekről. Ezzel szemben sok leírásunk maradt fenn az Apafi Mihály számára fontos eseményekről, a vadászatokról és a közös étkezésekről. Úgy tűnik, hogy Apafi Mihály uralmának idejére az udvar reprezentációs funkciója jelentősen csökkent a korábbiakhoz képest is, ami azt jelenti, hogy a jelentősebb, reprezentatív események a főúri, nemesi kastélyokba, udvarházakba szorultak, és ezek közül a legfontosabbak a lakodalmak voltak. Ilyen volt Béldi Pál lányának, Zsuzsannának a Wesselényi Pállal tartott lakodalma is.

Béldi Pál számára a főúri életmód külsőségeihez elsősorban Bethlen várának a birtoklása tartozott hozzá. Emellett sokszor kifejezetten fukar módon bánt a pénzével és az ingósaival egyaránt, a felesleges költségeket az egész háza népének határozottan megtiltotta. Béldi a székelyföldi elitből érkezett, és elsősorban katonának tekintette magát. Hatalmas öröksége ellenére idegenül mozgott az elitben, noha a lánya, Zsuzsanna esküvője alkalmával igyekezett a reprezentáció eszközeit is megragadni a hatalma megmutatására. Ennek ellenére a darabos székely katona jobban szót értett a székely székek második vonalának a tagjaival, és a várai, udvarházai csinosítása helyett azok megtartása, a perekkel szembeni megvédése kötötte le az erejét. Sem a levelezésében, sem a hozzá kapcsolódó iratokban nem jelenik meg a reprezentáció igénye. A főúri reprezentáció kelléktárát leányának, Béldi Zsuzsannának a lakodalmakor vonultatta fel. Béldi Zsuzsanna nagyon kelendő hajadon volt Erdélyben, számosan próbálkoztak feleségül venni. Bethlen Miklóst, mint potenciális kérőt az önéletrajzból ismerjük, de mellette a jelentkezők között volt Bethlen Elek⁸⁰, Lázár Imre,⁸¹ valamint a későbbi férj, Wesselényi Pál is. Lázár Imre és Wesselényi lánykérési

⁷⁷ Kovács 2003: 147.

⁷⁸ Wesselényi 1985: 502.

⁷⁹ Nagyajtai 1852: 72.

⁸⁰ Bethlen 1980: 686.

⁸¹ Gergely 1905–1916: V. 556–557. Lázár Imre házasságának ügyében Teleki és Naláczy is megpróbált közbenjárni 1671 nyarán.

akciói nagyjából egy időben indultak,⁸² és a versenyből a jobb társadalmi állású Wesselényi került ki győztesen.⁸³ A lakodalmat nagyszabásúra tervezték, fontos volt, hogy a főurak mindegyike jelen legyen. Teleki Mihály látványosan ódzkodott a megjelenéstől, olyannyira, hogy mind Béli, mind Wesselényi Pál, mind pedig az örömanya, Lónyay Anna több levélben kérte a részvételre. Teleki, aki tisztelettel volt Kemény János özvegye iránt, meglehetősen furcsa levélben mentette magát:

„mindenkor azt mondtam Béli uramnak, írtam, ha Nagyságod meg engedi oda való menetelemet, úgy megyek el. Noha ő kegyelmének szolgálnom is kötelesnek esmerem magamat, de Nagyságodnak sokszor hittel tett fogadásomat előttem viselvén, hogy valahová az úr házasodik, el megyek vele, noha sok ízben írt az úr, Béli uram, de nem ígérkeztem különben, az mint írtam. De ő kegyelme írván Somlyóra (kit ugyan az úr Bánfi Dienes uram adott meg), kiből írja, hogy Nagyságod megengedte oda való menetelemet; beszélvén az úrral, ő kegyelmének is úgy tetszék, hogy ha úgy nem volna, nem írná Béli uram. Még is, beteg lévén akkor, levelére Béli uramnak választ nem tehettem; ismét úgy érkezett ő kegyelme más levele, kiből úgy ír, mint az elsőben... minthogy az fejedelemszony oda engedett, elmegyek, ha lehet. De ugyancsak az legyen Nagyságod akarata, hogy ne menjek (melyet én nem javalhatok), kételen leszek az úrnak megírnom, hogy hozzám ne bízzék, kiről várom Nagyságod hamar való választ...Azonban az én indulásomat feleségem lebetegedéséhez kell alkalmaztatnom. Isten Nagyságodat éltesse.”⁸⁴

A levél Telekihez képest szokatlanul körülményes és zavaros, egymást követik az egymásnak ellentmondó mondatok. Az évtized eseményének szánt lakodalom szervezése tehát jelentős zökkenőkkel haladt előre, mivel ekkorra már Bélivel szemben többeknek voltak ellenérzéseik, de elsősorban Bánffy Dénesnek és Teleki Mihálynak. Az ügy mégis olyan horderejűnek tűnt, hogy még Bánffy is azt írta Telekinek: „Kérem, Uram, Kegyelmedet, tudósítson valósággal, bejün-e az lakodalomra? nem-e? Lakodalomra nagy út; az közjőért volna szükség reá, ha bejühetne.”⁸⁵ Apafi végül úgy döntött, hogy elmegy a lakodalomra, amivel Bornemissza Anna nem értett egyet.⁸⁶ Bánffy, noha ekkorra nagyon komoly

⁸² Wesselényi Pál igyekezett megnyerni segítségül Teleki Mihályt és Bánffy Dénest is.

⁸³ Naláczy azt írta Telekinek a Lázár ügyében folytatott próbálkozásairól, hogy „Lázár Imre uram dolgában, úgy látom, nem sok telik”. Gergely 1905–1916: V. 557. Később ugyanő: „Az Lázár Imre dolga peniglen, úgy látom hogy elmulik, az minthogy maga is elveszte elméjét már rúla”. Gergely 1905–1916: V. 561.

⁸⁴ Gergely 1905–1916: VI. 89–90.

⁸⁵ Gergely 1905–1916: VI. 103.

⁸⁶ „Urunk az nátha, hurut miatt beteges. Asszonyunk igen elerőtelenedett s meg veszett. Én bizony igen féltem, mivel én soha így nem láttam. Urunk az lakodalomban elmegy; asszonyunk igen neheztelli. Mi lesz belőle, alig tudom; én közikben nem szollok.” Gergely 1905–1916: VI. 112–113.

ellentétek alakultak ki közöttük és Béli Pál között, mégis a megjelenés mellett döntött: „Én, Uram, már az lakodalomig itt tekergek, noha feleségem nélkül. Valóban sajnálom, de már ennek csak meg kell lenni.”⁸⁷

A lakodalom több részlete a férj anyjának birtokán, Gerenden kezdődött, ahová Telekit kérték fel „főgazdának”, míg Prásmáron Bocskai töltötte be ezt a szerepet.⁸⁸ Az esemény az ország legfontosabb történése volt ekkor, ez a levelezésből jól látható. Székely Lászlónak éppen úgy ez vált időmérővé, mint Bánffy-nak vagy Telekinek.⁸⁹ Teleki végül mégsem ment el a lakodalomba, mert azt megelőzően halt meg az újszülött kisfia, második gyermeke.⁹⁰ Mivel azonban a lakodalom egy fontos országos reprezentációs színhely volt, Bánffy fontosnak tartotta a saját jelenlétét a hírek megszerzése szempontjából is:

„Én Uram látván már, Isten Kegyelmed eleiben ez reméltelen akadált vetette, most az lakodalom alkalmosságával megpróbálom, hol járna az urak elméje s az urunké is az némethhez való felküldésben s ha elméjeket vehetem, tudósítani Kegyelmedet el nem mulatom; egyébiránt, Uram, itt akár mint legyen is az dolog, de az mint egymással beszélünk, nekünk el kell azt követnünk az magunk részéről.”⁹¹ Azt viszont folyamatosan hangoztatta, hogy kelletlenül ment a lakodalomba: „Mi Uram, Isten kegyelméből reggel indulunk ez nekem igen unalmas útra.”⁹²

Az esküvő, amellyel, hogy a rangos Wesselényi és a dúsgazdag Béli család között kötötték, Béli-t is összekötötte a bujdosókkal és a Kemény-párttal is. A lakodalom résztvevőiről először Székely László számolt be Telekinek, április 2-án. A híradás szerint Bethlen Farkason és Telekin kívül minden tanácsúr megjelent, mellettük nemcsak Apafi volt jelen, de a két román vajda követei is.⁹³ Nemes János a naplójában úgy fogalmazott, hogy „mentünk a Wesselényi Pál uram lakadalmára szép solemnitással Bodolára, holott jelen volt az országnak színe”.⁹⁴ Apafi ugyan csak egyetlen napot töltött a lakodalom népével, emiatt a szűkebb udvara is vele tartott, de a főurak többsége végig jelen volt a kétnapos eseményen. A lakodalom március 30-án, szerdai napon kezdődött és 31-éig tartott Bodolán, a Béli rezidencián. Az eseménynek

⁸⁷ Gergely 1905–1916: VI. 113.

⁸⁸ Gergely 1905–1916: VI. 117.

⁸⁹ Gergely 1905–1916: VI. 119.

⁹⁰ Gergely 1905–1916: VI. 147.: „Kemény Jánosné fejedelemasszony is neheztelni fog, hogy sem oda bé nem meheték, sem Gerendre nem mehetek; de mit tehetek? mert bizony csak nem lehet.”

⁹¹ Gergely 1905–1916: VI. 126.

⁹² Gergely 1905–1916: VI. 131.

⁹³ Bánffy Dénes szerint a havasalföldi vajdának „Pompás igen követe vala az lakodalmon, úgy az moldovainak is”. Gergely 1905–1916: VI. 153.

⁹⁴ Tóth 1902: 231–263; 375–411; 528–574, 534.

további részei zajlottak Gerenden, Lónyay Annánál. Bánffy Dénes részletes leveléből kiderül, hogy a lakodalom másnapja az erdélyi elit tanácskozásával telt:

„Uram, Bodolán osztán ezt az urak megértvén, más napján az lakodalomnak 12 órákig tanácskoztak, mit csináljunk ez veszedelmes dologban, végre concludáltak úgy, ő nagyságának Bethlen János uram, én és Nagy Tamás uram által izentenek, miért kellett ily hallatlan példáu dologban magát elegyíteni és magát s az országot el igyekezni veszteni, holott az vezér mostani levele avagy csak mit tart?”⁹⁵

A házasság már a kezdetén konfliktusos volt, Bánffy április 5-i értesülései szerint „Veselényi uram az ipával rosszul”⁹⁶ volt. Azaz a nagy külsőségek között megvalósított frigyben sem az apósával, sem pedig később a feleségével nem lett jó Wesselényi Pál kapcsolata, és a lakodalmi reprezentáció csak egy utolsó kísérlete lett Béli Pál hatalmi törekvései demonstratív megjelenítésének.

A keresdi Bethlen testvérek közül Bethlen Elek szinte egész élete a bátyjai által kijelölt és a családi reprezentációt elősegítő momentumokból állt. Fiatalon ő képviselte a családot a lakodalmakban és a mulatságokban a zárkózottabb Farkas és a katonáskodni jobban szerető Gergely helyett. 1676 nyarán megnősült, de előtte Béli Pál leányával, Zsuzsannával járt jegyben. Ismerve a család és Béli Pál ellenséges viszonyát azt sejthetjük, hogy a fivérek ilyen módon kívántak hozzájutni például Bethlen várához vagy a Béli-vagyon egy részéhez. A kifejezetten anyagi haszon reményében megkötött eljegyzést végül felbontották, és Elek 1676 nyarán Kapy Gábor lányát, Erzsébetet vette feleségül. A lakodalmat Vicén tartották, jelentős felhajtással, ám ez a házasság csak egy évig tartott, és válással végződött. 1678-ban vagy 1679-ben végül újra megházasodott borsai Nagy Klárával. Ez a házasság újabb, jelentős mennyiségű birtok megszerzésével járt együtt.

Farkas Eleknél ritkábban jelent meg fontos lakomákon vagy lakodalmakban, de 1676-ban mégis kivételt tett, amikor jóbarátja és komája, Teleki Mihály lányának, Annának a násznagya lett. Ez a gesztus mind Teleki, mind Bethlen Farkas számára fontos volt, az úgynevezett udvari pártban elfoglalt vezető szerepük reprezentációját is szolgálta.⁹⁷

Az erdélyi lakodalmak többségéről a nagy szervezések és a háromnapos mulatságok ellenére Apor Péter úgy írt, mint amelyeknek a reprezentációs szintje nagyon alacsony volt. Ő maga úgy látta, hogy az elithez méltó színvonalat csak azok a lakodalmak érték el, ahol a fejedelem is jelen volt.⁹⁸

⁹⁵ Gergely 1905–1916: VI. 154.

⁹⁶ Gergely 1905–1916: VI. 155.

⁹⁷ Lukinich 1927: 340.

⁹⁸ Apor 1978: 103.

ÖSSZEGZÉS

Az előbbiekből világosan látszik, hogy sem az erdélyi fejedelmi kincstár, sem a régi és a feltörekvő új elit nem heverte ki az 1650-es évek végén bekövetkezett pusztulást. Az első feladat tehát az újjáépítés volt. Emellett az erdélyi elit is átrendeződött, és úgy tűnik, hogy éppen azok igyekeztek megragadni a reprezentáció lehetőségeit, akik Apafi Mihály uralmának elején jelentek meg az erdélyi elitben. Ilyen volt a már patinás névvel bíró Bánffy Dénes vagy a Bethlenek is, akik ugyanakkor személyükben mégis újak voltak, ráadásul elsősorban éppen a családjaik többi tagjával szemben próbálták megmutatni nagyobb hatalmukat és tekintélyüket. Bánffy Dénes a bátyjaival, főképpen Bánffy Zsigmonddal szemben kívánt bizonyítani, míg a Bethlenek két ága éppen egymással rivalizált. Haller János egy ekkorra már szintén tekintélyesnek mondható család tagjaként kevésbé innovatíván volt jelen az erdélyi elitben, kevésbé a bizonyítás szándékával. Tény ugyanakkor, hogy reprezentációs igényeket a művelődés vagy az építkezések szintjén az ekkor köznemesi szintről felemelkedők körében még nem látni, sem Teleki, sem Naláczy vagy Székely esetében. Az ő reprezentációs igényeik inkább Apafi fejedelemségének végére jelentek meg, és ekkorra szerezték meg az ehhez szükséges anyagiakat is.

A főúri reprezentáció kísérletei tehát főképpen olyan családokban mutathatók ki, akik már régebben jelen voltak az elitben, de személyükben új belépőknek számítottak. Az építkezések azonban a nagyívű tervek ellenére többnyire megakadtak, nehézségekbe ütköztek, és a nagyszabású udvari események elmaradásával megmaradó főúri lakodalmak reprezentativitása is változó volt, sokszor éppen azért, mert a folyamatos csoportküzdelmek miatt sokan hiányoztak ezekről az eseményekről, ami a rangjukat megadta volna. A fejedelmi udvar szerepének visszaszorulása és a nagyfokú pusztulás tehát egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a korszak elitjének reprezentációs kísérletei sokszor megmaradtak a kísérlet szintjén.

FORRÁSOK

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága Fond Fam Béldi. 324. Nr. 125/3.
Apor Péter 1978: *Metamorphosis Transylvaniae*. Előszó, jegyzetek: Kócziány László.

Szöveggondozás: Lőrinczy Réka. Bukarest.

Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Illés Endre, Illyés Gyula, Juhász Ferenc (szerk.)
Kemény János és Bethlen Miklós művei. Budapest, 1980.

Szilágyi Sándor 1882 szerk.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE) 8. 1621–1629. Budapest.

Gergely Sámuel 1905–1916: *Teleki Mihály levelezése. I–VIII.* (1656–1679).

Haller János följegyzései 1686–1687-ről. In: *Történelmi Tár*. 1878.

- Haller János hármas históriája* 1695: [https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Magyar Irodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/3-a-magyar-irodalom-a-xvii-szazadban-AAC/a-xvii-szazad-prozai-elbeszelese-E1C/haller-janos-harmas-historiaja-E41/](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Magyar_Irodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/3-a-magyar-irodalom-a-xvii-szazadban-AAC/a-xvii-szazad-prozai-elbeszelese-E1C/haller-janos-harmas-historiaja-E41/) utolsó letöltés: 2019. 04. 30.
- Nagy Gyula (közli): *Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 35.*: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. III. (Bp. 1896) Czegei Vass György naplói. 38–43.
- Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor. Pest. 1852. 72.
- Gergely Sámuel (szerk.): *Teleki Mihály levelezése 1656–1679*. 1–8. k, Budapest. 1905–1926.
- Tóth Ernő (közli.): Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. *Történelmi tár* 1902. 231–263.; 375–411.; 528–574. 534.
- Wesselényi István 1895: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. I-II. Közzéteszi: Magyarai András. Bukarest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- B. Nagy Margit 1957: Adatok a bethlenszentmiklósi kastély építéstörténetéhez. In: Bodor András Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest–Kolozsvár, 486–496.
- Balogh Judit 2016: Fejedelemasszony-szerepek Erdélyben a 17. században. In: *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések. Balogh Judit – Pap József (szerk.) XIII. Eger, 33–48.
- Deák Farkas 1887: *Uzoni Béli Pál 1621–1679*. Budapest.
- Dienes Dénes 2001: *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655)*. Sárospatak.
- Dienes Dénes 2001a: *Keresztúri Bíró Pál pedagógiai munkásságának színtere és tartalma*. Sárospatak.
- Gindely Antal – Acsády Ignác 1890: *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*. Budapest.
- Jankovics József 2000: Bethlen Farkas és műve. In: Jankovics József – Pálffy Géza (szerk.): *Erdély története I: A mohácsi csatától a váradi békekötésig (1526–1538)*. Budapest–Kolozsvár, 175–177.
- Jankovics József 2012: Bethlen János, a politikus és a történetíró: Erdély története Szalárdi és Cserei között. In: *Ex Occidente. ...: A XVI. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*. Budapest, 103–118.

- Jeney-Tóth Annamária 2013: A fejedelmi udvar az erdélyi fejedelemségben. *Korunk* (24.) 3. 27–33.
- Jeney-Tóth Annamária 2012: „...*Urunk udvarnépe*” - *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek alapján*. Debrecen.
- Kovács András 2003: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Teleki László Alapítvány, Budapest–Kolozsvár.
- Kovács András 2013: Fejedelmi építkezések Erdélyben, *Korunk*. (24.) 3. 69-79.
- Lázár Miklós 1889: *Erdély főispánjai 1540–1711*. Budapest.
- Lukinich Imre 1927: *A Bethleni gróf Bethlen-család története*. Budapest.
- Mordovin Maxim 2009: Petki István, II. Rákóczi György főudvarmestere. In: Kármán Gábor – Szabó András Péter (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Budapest, 373–424.
- Nemes János naplója. *Történelmi tár*. 1902. 393.
- Oborni Teréz 2011: Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei. In: Uo.: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. Budapest, 30–51.
- Pálffy Géza 2003: A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában. *Történelmi Szemle* XLV. 1–2. 45–59.
- Pintér Jenő 1931: *Magyar irodalomtörténet*. A magyar irodalom a XVII. században. Budapest.
- Szabó András Péter 2008: *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája*. (PhD-disszertáció). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest.
- Szabó Péter 2013: Emlékezet és reprezentáció Bethlen Gábor udvarában. In: Papp Klára – Balogh Judit (szerk.): *Bethlen Gábor képmása*. Debrecen, 281–294.
- Trócsányi Zsolt 1980: Erdély központi kormánya 1540–1690. Budapest.
- Várkonyi Gábor 2005: Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Budapest, 415–432.
- Zsinka Ferenc 1914: *Losonczi Bánffy Dénes és kora*. Budapest.

ATTEMPTS AT ARISTOCRATIC REPRESENTATION IN APAFI-ERA TRANSYLVANIA

by Judit Balogh

Summary

This paper examines the elite of the second half of the 17th century from the perspective of how the elite, rising into or holding power, attempted to represent their own real or perceived social status. In the first part of the paper, I define the elite and those who I consider to belong to its highest circle. These are the successive members of the princely council during the three decades of Mihály Apafi's principality. In addition to identifying the members of the Princely Council, I also examine the economic situation of Transylvania during the period. The almost continuous wars of the years 1657 to 1661 ruined many buildings, among them residences of the aristocratic families were damaged. Many of the former elite disappeared, and many appeared as newcomers to the elite. They tried with varying success to create a representation appropriate for aristocracy. In this paper, I will discuss those whose activities show an attempt to create elements of such a representation. Initially, the careers of Dénes Bánffy and the members of the Bethlen family offer evidence of such an endeavour, but later on, newcomers to the elite also attempted to build some kind of aristocratic representation. By analyzing the possible elements of aristocratic representation, I will also examine whether these attempts have achieved their aim.

Keywords: Transylvania, Mihály Apafi, elite representation, early modern